

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказ Міністерства освіти і науки України
24 квітня 2024 року № 578

Рішення
разової спеціалізованої вченої ради
про присудження ступеня доктора філософії

Здобувач ступеня доктора філософії Віталій ЯКОВЛЄВ,
(власне ім'я, прізвище здобувача)

1975 року народження, громадянин України,
(назва держави, громадянином якої є здобувач)

освіта вища: закінчив у 1998 році Харківський державний університет,
(найменування закладу вищої освіти)

за спеціальністю (спеціальностями) історія,
(за дипломом)

Працює заступником генерального директора з наукової роботи в Національному музеї
(посада) (місце основної роботи, підпорядкування, місто)

воєнної історії Слобожанщини, Міністерство культури України, селище Солоницівка,
Харківський район, Харківська область.

виконав акредитовану освітньо-наукову програму Історія та археологія.

Разова спеціалізована вчена рада, утворена наказом Харківського національного
(повне найменування закладу вищої освіти)
університету імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, м. Харків,
(наукової установи), підпорядкування (у родовому відмінку), місто)
від 23 грудня 2025 року № 0114-1/681.

у складі:

Голови разової

спеціалізованої вченої ради – Сергія ПОСОХОВА, доктора історичних наук, професора,
(власне ім'я, прізвище, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи)
в. о. завідувача кафедри історіографії, пам'яткознавства
та археології Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Рецензента –

Юлії КІСЕЛЬОВОЇ, кандидата історичних наук, доцента
(власне ім'я, прізвище, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи)
кафедри історіографії, пам'яткознавства та археології
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Офіційних опонентів –

Альберта ВЕНГЕРА, кандидата історичних наук, доцента,
(власне ім'я, прізвище, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи)
завідувача кафедри всесвітньої історії Дніпровського
національного університету імені Олеса Гончара

Ігоря ДВОРКІНА, кандидата історичних наук, доцента кафедри
(власне ім'я, прізвище, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи)
українознавства, культурології та історії науки Національного
технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Дмитра ТИТАРЕНКА, доктора історичних наук, професора,
(власне ім'я, прізвище, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи)
наукового співробітника кафедри Східноєвропейської історії
Історичного семінару Гайдельберзького університету

на засіданні 26 лютого 2026 року прийняла рішення про присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки
(галузь знань)

Віталію ЯКОВЛЄВУ

(власне ім'я, прізвище здобувача у давальному відмінку)

на підставі публічного захисту дисертації «Воєнні злочини нацистів на Харківщині
(назва дисертації)
(1941–1943 рр.) та їх покарання»

за спеціальністю (спеціальностями) 032 Історія та археологія
(код і найменування спеціальності (спеціальностей))

відповідно до Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти)

Дисертацію виконано в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна,
(найменування закладу вищої освіти (наукової установи), підпорядкування, місто)

Міністерство освіти і науки України, м. Харків.

Науковий керівник Сергій КУДЕЛКО, кандидат історичних наук, професор,
(власне ім'я, прізвище, науковий ступінь, вчене звання,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, професор кафедри історіографії,
місце роботи, посада)

пам'яткознавства та археології.

Дисертацію подано у вигляді спеціально підготовленого рукопису українською мовою. Зміст, структура та обсяг дисертації відповідають нормативним вимогам пункту 6 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року №44 (зі змінами).

Здобувач має 17 наукових публікацій за темою дисертації, з них дев'ять – у наукових фахових виданнях України, занесених до реєстру переліку наукових фахових видань категорії «Б» Міністерства освіти і науки України; дві – у зарубіжних періодичних спеціалізованих виданнях; шість – апробаційного характеру, що відповідає вимогам пунктів 8, 9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року №44 (зі змінами):

1. Яковлев В. М. Структура та злочинна діяльність німецьких каральних органів на Харківщині (1941–1943 рр.). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Історичні науки.* 2023. Т. 34 (73). № 2. С. 113–120. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5984/2023/2.17>

2. Яковлев В. М. Місцеве населення у складі нацистських каральних органів на Харківщині (1941–1943 рр.). *Південний архів.* 2023. Вип. 44. С. 44–50. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2023-44-6>

3. Яковлев В. Особливості увічнення пам'яті жертв нацистського терору на Харківщині у воєнний і повоєнний час. *Консенсус.* 2024. № 1. С. 146–163. DOI: <https://doi.org/10.31110/consensus/2024-01/146-163>

4. Яковлев В. Особливості воєнного та повоєнного кримінального переслідування осіб,

У дискусії взяли участь та висловили зауваження:

Рецензент Юлія КІСЕЛЬОВА:

1. Автор переконливо доводить, що питання Харківського судового процесу не отримало спеціального висвітлення в радянській історіографії й лише побіжно розглядалося в українській. Водночас він зауважує, що саме зарубіжні дослідники зробили вагомий внесок у розроблення цієї теми, хоча один із них у назві своєї праці використав вислів «Forgotten Trials». Разом з тим автор підкреслює, що Харківський судовий процес мав значне пропагандистське значення для радянського керівництва. У зв'язку з цим постає важливе питання: якою мірою цей процес був відображений у межах радянської історіографічної традиції дослідження історії правосуддя над німецькими військовими злочинцями та післявоєнної дипломатії загалом?

2. У процесі аналізу джерел автору вдалося схарактеризувати значний масив архівних та опублікованих матеріалів, на яких ґрунтується дослідження. Водночас документальні джерела розглядаються переважно крізь призму історії видання збірників документів. На нашу думку, репрезентативність джерельної бази можна було б переконливіше обґрунтувати за допомогою чіткішого видового аналізу джерел. Зокрема, автор не згадує джерела, на які спирається в розділі, присвяченому увічненню пам'яті жертв воєнних злочинів, зокрема, місця пам'яті.

3. Звертає на себе увагу прагнення автора у розділі, присвяченому методології, дати пояснення основним поняттям, які становлять категоріальний апарат дослідження, зокрема таким як «воєнний злочин». Водночас у роботі вживаються й інші ключові терміни, зокрема, «геноцид», «злочини проти людяності», кожен з яких має складну історію формування та теоретичного осмислення. На нашу думку, розкриття змісту цих понять у межах методологічного розділу поглибило б наукову аргументацію роботи.

4. Привертає до себе увагу намагання автора виявити мотиви співпраці радянських громадян з німецькими каральними органами. Автор аргументовано доводить, що в багатьох випадках колаборація носила недобровільний характер, будучи часто єдиною можливістю фізичного виживання, була наслідком зневіри в непорушність радянської системи під впливом нацистської пропаганди, а також наводить переконливі приклади прагнення окремих осіб отримати вигоду чи реалізувати асоціальні схильності. Водночас висновок про те, що колаборація стала прямим наслідком радянського тоталітарного режиму здається недостатньо обґрунтованим, оскільки потребує поруч з аналізом мотивів учасників націоналістичного підпілля глибшого аналізу біографій колаборантів та їхнього місця в радянському суспільстві до війни. Більше того, аргументація, яка напряму пов'язує нівелювання моральних цінностей з життям у тоталітарній державі (розділ 3, підрозділ 1) видається несправедливою по відношенню до жертв радянської тоталітарної системи, більшість з яких безумовно були людьми великої гідності.

5. В розділі присвяченому комеморації автор не ставить питання про репрезентацію подій Харківського судового процесу в експозиціях історичних музеїв Харківщини та Музею Другої світової війни.

Офіційний опонент Альберт ВЕНГЕР:

На мій погляд, деякі важливі аспекти теми були не повною мірою розкриті або лишилися за межами тексту.

1. Дискусійним є визначення предмета дослідження. Адже поза його змістом є самі злочини окупаційної влади, які фігурують у назві роботи та її розділів.

2. Поділ історіографії за хронологічним принципом є одним з традиційних підходів. Однак сумнівним є визначення датування останнього періоду, а саме початок 1990-х рр. – до

сьогодення. Коректніше було би почати цей етап з середини 1980-х рр., адже серйозні методологічні й тематичні зміни у вивченні проблем німецько-радянської війни відбулися саме від цього часу і ця тенденція зберігалася наступні роки.

3. Варто було би поміркувати авторові й над поділом історіографії останніх трьох-чотирьох десятиліть, адже істотне зрушення у вивченні теми відбулося після відкриття архівів СБУ.

4. В огляді джерел та літератури іноді неправильно вказано ініціали дослідників. Зокрема (на с. 44.) Юрій Святець позначений як Л. Святець.

5. У поясненні термінологічного апарату варто було би розтлумачити один з ключових термінів «геноцид», подати, як саме його розуміє автор. Адже ми маємо таку історіографічну ситуацію, коли цей термін, окрім юридичної, має значну кількість інших інтерпретацій. 6. На ст. 91–92 зазначено: «Тотальному винищенню з боку айнзатцгруп СД піддавалося цивільне населення у відповідності до реалізації нацистської програми «Т-4», яка передбачала вбивство людей із розумовими або інтелектуальними психічними (ментальними) порушеннями та спадково хворих, пізніше до них доєдналися непрацездатні особи (люди з інвалідністю та хворі понад 5 років)». Тут автор робить посилання на роботу Т. Петрюка та А. Петрюка. Зверну увагу, що останні не історики, і досить вільно подають і трактують історичний контекст. Нагадаю, що програма «Т-4» діяла в Німеччині та була офіційно згорнута 1941 р. Як показують дослідження, вбивства людей з особливими потребами на окупованих територіях не мали централізованого характеру, як Голокост. Здебільшого це масові ініціативи місцевого окупаційного командування. Отже, за ідеєю ці вбивства були близькі до «Т-4», але вони відбувалися поза межами згаданої програми.

7. У тексті роботи наявні суперечності. Зокрема, на с. 235 автор пише: «Лише з набуттям Україною незалежності ряд груп жертв нацизму отримали право на представлення власної версії війни в меморативному просторі». А далі продовжує свою думку, наводячи такі факти: «З другої половини 1980-х років, у період так званої горбачовської «перебудови», з послабленням жорстокого ідеологічного контролю почали діяти громадські активісти, які збирали свідчення про жертв Голокосту на Харківщині. 1988 р. при Харківському відділенні Українського фонду культури було започатковано програму «Дробицький Яр», відповідно до якої проводився збір матеріалів про загиблих та формувалася відповідна картотека жертв Голокосту». Видається, що варто говорити про початок переосмислення політики пам'яті від середини 1980-х рр. А здобуття Україною незалежності тут було радше сприянням цьому процесу, але не відповідною точкою.

Офіційний опонент Ігор ДВОРКІН:

Дисертаційне дослідження Віталія ЯКОВЛЄВА можна оцінити в цілому позитивно, проте маємо висловити наступні зауваження та рекомендації, що можуть бути використані автором у подальших дослідженнях:

1. Визначаючи наукову новизну дисертаційної роботи, автор вказує, що у роботі вперше «розглянуто статистичні відомості щодо людських втрат, яких зазнала Харківська область у період німецької окупації» (С.27). Натомість, у роботі є чимало посилань на статистику втрат населення Харківщини, зокрема статистичні відомості ХОК НДК, кількісні показники яких, як відзначає Віталій ЯКОВЛЄВ підлягають сумніву та ін. Тож, на нашу думку, доцільно було би даний пункт новизни вказати не як такий, що розглядається «уперше», а як такий, що було «уточнено».

2. Класифікуючи творчий доробок дослідників, які вивчали дану тему автор виділяє праці радянських, сучасних українських та зарубіжних авторів (С. 30). Можливо, варто було би окремо виділити роботи українських радянських істориків, тим паче автор вирізняє українських та російських письменників, поетів та публіцистів радянської доби (С.31-32).

3. Автор, для означення однієї із груп тих, кого переслідували та знищували нацисти паралельно використовує назви «цигани» та «роми». На нашу думку, доцільно використовувати загальноприйняту у сучасній українській історіографії назву – роми (якщо це не пряма цитата).

4. Джерельна база дослідження достатньо широка та різноманітна. Водночас, на нашу думку, було би доцільно використати усноісторичні джерела, які, зокрема, доступні у відкритому онлайн-доступі. Для подальших досліджень можна залучити, зокрема, матеріали Меморіального музею Голокосту США, які, містять матеріали, пов'язані із тематикою дослідження.

5. Автор у дисертаційному дослідженні використовує зображальні джерела (кінодокументи). Зважаючи на їхню важливість для дослідження, а також, власне, як багато у чому унікальних документів епохи, які несли зокрема й пропагандистські посили, варто було би приділити увагу методам роботи з ними у п. 1.3., розширивши частину, присвячену методам історичного джерелознавства.

6. Дисертант вказує, що «Харківський процес готували досвідчені «сценаристи» каральних органів» (С. 165). Було би корисно побачити порівняння Харківського процесу із показовими політичними процесами СРСР кінця 1920-х – 1930-х рр.

7. На нашу думку, назва п.4.2. «Місця пам'яті жертв нацистського терору на Харківщині» не повністю відповідає його змісту. Параграф присвячений не тільки «місцям пам'яті» жертв нацистів на Харківщині, але й висвітленню політики пам'яті щодо Другої світової війни на державному рівні в СРСР, а також аналізу статистичних даних щодо жертв серед цивільного населення (С. 220–226).

8. П.4.2, присвячений «місцям пам'яті» жертв нацистського терору на Харківщині, доцільно було би доповнити, вказавши на ушкодження, що були завдані обстрілами, здійсненими російськими військами, починаючи з 2022 р. Найбільш відомий випадок – пошкодження на території меморіального комплексу «Дробицький яр».

9. Варто звернути увагу на посилання на Інтернет-джерела у списку використаних джерел та літератури. Дата звернення до багатьох із них датується 2020–2021 рр. Також наявні помилкові URL посилання (531 позиція у списку). На нашу думку, доцільно було перевірити чи працюють ці посилання на момент подання дисертації.

Офіційний опонент Дмитро ТИТАРЕНКО:

Низка аспектів теми, досліджуваної автором, залишилась, на погляд рецензента, поза увагою або потребує певної конкретизації.

1. Автор виокремлює основні категорії жертв нацизму, висвітлює обставини їх знищення, наводить кількість жертв. У той же час бажано було б більш докладно висвітлити, якщо це дозволяє джерельна база, долю ромського населення Харківщини під час окупації, яке також, як і євреї, переслідувалося за етнічною ознакою.

2. У роботі із посиланням на покази колишньої агентки СД згадується про підготовку членами націоналістичного підпілля в Харкові в жовтні 1942 року збройного повстання, репресії щодо них (с.98). Ця інформація, на наш погляд, потребує додаткової верифікації, оскільки час і місце збройного виступу через низку факторів повністю суперечать перебігу подій на фронті та логіці планів і дій ОУН у Східній Україні.

3. З урахуванням того, що Харків пережив 2 окупації (жовтень 1941 – лютий 1943, березень-серпень 1943 рр.), доречним було б звернути увагу на динаміку скоєння злочинів, роль у них тих чи інших окупаційних структур або воєнних підрозділів. У цьому контексті бажано більш докладно охарактеризувати масові злочини, скоєні частинами танкового корпусу СС щодо місцевого населення під час другого захоплення Харкова в березні 1943 року. Автор, щоправда, згадує злочини, скоєні військовослужбовцями танково-гренадерської дивізії СС «Ляйбштандарт СС Адольф Гітлер», проте у складі корпусу були також дивізії «Райх» і «Мертва голова». Чи є інформація про причетність цих з'єднань до злочинів щодо жителів Харківщини?

4. Здобувач детально розглядає питання створення та діяльності «Надзвичайної державної комісії зі встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їхніх спільників...», проблемні аспекти документування нацистських злочинів (с.125–143). Проте постає питання – чи здійснювалися спроби документування нацистських злочинів в Харкові та області під час першого визволення Харкова і частини Харківщини у

середині лютого-середині березня 1943 року?

5. Багато в чому слушна теза автора про те, що пам'ять про війну на Заході «...стала носієм демократичних цінностей антифашизму» (с. 221) у той же час вимагає урахування політичних і темпоральних чинників: так, наприклад, до кінця 90-х років в німецькому суспільстві було широко поширене уявлення про «чистий вермахт», кримінальне переслідування багатьох колаборантів, які після війни опинилися на території Канади та США, з урахуванням реалій «холодної війни» носило з боку слідчих органів цих країн вибірковий характер, а в сучасній Європі спостерігається сплеск симпатій до праворадикальних ідей та рухів.

6. З метою подальшого вивчення політики пам'яті щодо жертв нацизму бажано приділити увагу діяльності пошукових об'єднань на Харківщині, які проводять роботу на місцях боїв, а також масових страт радянських полонених.

Проте зазначені зауваження та побажання не впливають на якість результатів дисертаційної роботи і обґрунтованість зроблених здобувачем висновків.

Результати відкритого голосування:

«За» – 5 членів ради,
«Проти» – 0 членів ради.

На підставі результатів відкритого голосування разова спеціалізована вчена рада присуджує

Віталію ЯКОВЛІСВУ

(власне ім'я, прізвище, здобувача у давальному відмінку)

ступінь доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки

(галузь знань)

за спеціальністю (спеціальностями) 032 Історія та археологія

(код і найменування спеціальності (спеціальностей))

відповідно до Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти)

Відеозапис трансляції захисту дисертації додається.

Голова разової спеціалізованої вченої ради

(підпис)

Сергій ПОСОХОВ

